

ПОГЛЕД ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ ЦЕНТРАЛНИ УЧИЛИЩА В БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

МАРИН ЛЮЛЮШЕВ

Осветляването на учебното дело на българското население в Бесарабия и южните райони на царска Русия през периода на Възраждането допринася за доизясняване на многоликата картина на духовния живот на българите в Русия и на техния принос в културната история на България. В този смисъл то придобива общонационално значение.

Първите училища, открити в Новорусийския край и в Бесарабия, присъединена към Русия през 1812 г., могат да бъдат отнесени към 1735 г. - те са полудуховни и полусветски, издържани от Запорожката войска и контролирани от църквата в Запорожката сеч¹. Първото училище в Кишинев е открито през 1813 г. След 1840 г. в много бесарабски селища се откриват ланкастерски училища. Те са под ведомството на Министерството на държавните имоти /по стопанската част/ и Министерството на народното просвещение /по учебната част/.

Такива учебни заведения се създават и в колониите на заддунавските заселници, издържани от колонистите. Общият им брой през 40-те години на XIX в. е 77: 16 в Измаилски окръг, 20 - в Горно-Буджански, 23 - в Долно-Буджански и 18 - в Кагулско-Прутски окръг².

През 1842 г. в почти всички български колонии са открити начални училища и едно земемерно училище. Към 1847 г. в Бесарабските и Херсонските български колонии вече функционират 90 учебни заведения, от които 88 мъжки училища, едно девическо училище в Болград и едно земемерно училище в Болград. Земемерното училище има статут на средно учебно заведение, което подготвя учители за селските училища, писари и служители за други длъжности в системата на вътрешното управление на българските колонии³.

Според И. Н. Халипа ланкастерско училище е открито в Болград още преди 1824 г., т. е. преди основаването на такива в Кишинев и Измаил, а Д. Г. Чакир посочва, че през 1802 г. в с. Чадър Лунга е създадено българско килийно училище, ръководено от Захарий Чакир, впоследствие прераснало в ланкастерско⁴.

Българските училища в руска Бесарабия са: двукласни, еднокласни, начални народни, църковно-приходски /енорийски/ и училища за грамотност. В мнозинството от тях обучението се води на руски език⁵.

Учебният план за началните народни училища обхваща следните дисциплини и седмичен хорариум: закон божи с 6 часа, руски език и краснопис с 12 часа, аритметика с 5 часа, славянски език /черковно-славянски/ с 3 часа и песни с 3 часа седмично. Издръжката на тези училища се осъществява от държавата, от селските общини, от пожертвования, от такси за обучение, като най-голямата тежест пада върху селските общини. Учителите са с нисък образователен ценз - в най-добрия случай завършили учителски семинарии и педагогически курсове⁶.

Специфичен проблем за селищата със смесено население е проблема за езика, на който се провежда обучението в училищата⁷. В много училища в български колонии, в които се учат и деца от други националности, обучението се води на български и руски език.

В навечерието на Кримската война се заражда идея за откриване на българска гимназия в Болград. Руското правителство одобрява идеята и обещава всякаква подкрепа за осъществяването ѝ. Започването на войната обаче отлага нейното реализиране.

След присъединяването на Южна Бесарабия към Молдова, през 1857 г. българското население от тази област се обръща с молба към Яшкото правителство да бъде открито в Болград едно Централно училище. На 16 март 1858 г. молбата е удовлетворена. В издадения по този повод хрисовул⁸ са посочени основните принципни положения на статута на училището - материална издръжка, учебната програма по двустепенна структура, преподавателски състав и пр.

В първата степен с тригодишен курс на обучение се изучава: 1. Обяснение на катехизиса и свещена история; 2. румънски и български език; 3. аритметика и основи на геометрията; 4. география; 5. кратка естествена история; 6. отечествена история; 7. понятия за търговията; 8. рисуване и краснопис; 9. руски език /незадължително/; 10. гръцки език /незадължително/. Във втората степен с четиригодишен курс на обучение се изучава: 1. закон божи в разширен обем, нравствено богословие и обяснение на задълженията на човека, като християнин и гражданин; 2. румънска и българска литература; 3. латински език; 4. славянски

език /черковно-славянски език/; 5. математика и механика; 6. пространна отечествена история; 7. всеобща история; 8. пространна естествена история; 9. физика; 10. агрономия; 11. гражданско право; 12. понятия за търговия; 13. френски език /незадължително/; 14. гръцки език /незадължително/.

В хрисовула се посочва, че обучението ще се води на румънски и български език. "В началните училища, които ще се създават във всички колонии, преподаването ще се извършва на румънски език в селата, където мнозинството от населението е румънско, и на български там, където мнозинството от населението е българско, като изучаването на румънския език трябва да бъде задължително... Учителите в тези училища трябва да познават двата езика - румънски и български". Учителите се назначават след изпити, провеждани в Яш или в Букурещ пред комисии от румънски университетски преподаватели⁹.

Към Централното училище се формира Инспекционен комитет, на когото са подчинени и началните училища в българските колонии. Учителите в тях се назначават от директора на Централното училище.

На 15 март 1859 г. за временен директор на Централното училище е назначен Сава Радулов, завършил Ришеловския лицей в Одеса¹⁰.

Според К. Миславски С. Радулов не се е отличавал с особени организаторски качества по училищните дела, затова Инспекционният /Попечителният/ комитет в края на 1859 г. го освобождава от длъжност и назначава за директор Д. С. Мутев. Новият директор поканва за учители видни български просветни и културни дейци: В. Попович, завършил Московския университет; Т. Икономов, завършил Киевската гимназия, учил се в Киевския университет и току-що завършил образованието си в Прага; Ив. Филипов, възпитаник на Киевския университет и др. Д. Мутев става инициатор за откриване на пансион към Централното училище, библиотека с народна читалня и типография, стреми се да превърне Болград в просветен център на своите съотечественици в емиграция¹¹.

След неговата смърт и след временно оглавяване на училището от д-р Миркович, за директор на Централното училище е назначен д-р Васил Берон. Под негово ръководство се създават първите учебни програми по всички предмети; той въвежда класно наставничество; взема мерки за подобряване на възпитател-

ната работа сред учащите се; обръща внимание на пансиона, като създава правилник, подобрява материалното положение на пенсионерите; полага грижи за типографията, като привлича в нея способни специалисти и я превръща от губеща в печеливша¹².

След 1860 г. Яшкото правителство прилага система отначало за брутална, а впоследствие за постепенна румънизация на българските училища в Южна Бесарабия. След възстановяването на руската власт в областта през 1878 г. започва процес на русификация на тези училища.

Съществено значение за успешната дейност на Централното училище в Болград има и учебната книжнина. Поради липса на български учебници Молдовското правителство и респективно Министерството на просвещението бърза да предложи на Попечителния комитет учебници на румънски език, които не се възприемат от учители и ученици. Изход се търси във временно използване на руски учебни помагала предимно за първата степен на обучение, докато в по-горните класове се водят записки на български език. По инициатива на първия директор на училището С. Радулов се правят и преводи на руски учебници на български език.

По отношение на броя на учениците, учили през двадесетгодишния период /1859-1886 г./ на молдовския, румънския и руския режим, както и броя на завършилите Централното училище български младежи, използвайки данните на К. Миславски идваме до извода, че той се колебае годишно от 110 до 170 ученици. Броят на завършилите пълния курс на училището през отделните години не надхвърля повече от 15 души годишно¹³. Всъщност Болградската гимназия от откриването ѝ през 1859 г. до 1918 г., когато Бесарабия попада отново в румънски ръце, дава 54 випуска. В нея учат над 10 000 ученици и се дипломират 1590 души. Голяма част от нейните възпитаници формират ядрото на българската интелигенция в края на XIX и началото на XX в. От тях израстват 8 професори в СУ "Св. Климент Охридски", 8 генерали, около 500 учители, лекари, юристи, агрономи, инженери и др.¹⁴

Следва да се спрем и на педагогическите възгледи на някои от ярките личности, ръководили училището през един или друг период от втората половина на XIX столетие.

Заемайки длъжността директор, д-р Васил Берон е поразен от липсата на благовъзпитаност сред българските ученици в Болград и главно сред живеещите в пансиона към училището. Ето защо се заема с въпроса за нравственото възпитание. Той не е писал специални съчинения, от които да съдим за педагогическите му идеи и възгледи, но от произнесените речи при откриване и завършване на учебните години, както и при честване деня на славянските първоапостоли можем да направим няколко извода.

Разсъждавайки върху проблема за нравственото възпитание, той извежда на преден план въпроса за мотивацията на поведението на подрастващите в училище и сред обществото. Липсата на достатъчен контрол върху мисленето и поведението на учениците в семейството, в училището и в обществото, стремежът да се овладяват само знания без нравствено образование довежда до формиране на непълноценна личност, до личност, опасна за обществото в бъдеще - отбелязва В. Берон. "Едно голо учение - подчертава той - без нравствено образование може да допринесе най-голяма вреда на целия град и даже на целия народ"¹⁵.

Като призовава семействата на училищните възпитаници да съдействат за нравственото възпитание, д-р В. Берон посочва, че "всеки баща и всяка майка са длъжни да считат за свой свят дълг грижата за вдъхване и вливане в нежната душа на своите деца със слово и личен пример началата на нравствеността, защото в противен случай безнравствеността на децата им твърде трудно може да се преодолее при училищни условия, за които има ярки примери в Централното училище"¹⁶.

Д-р В. Берон се застъпва за широка просвета сред младото поколение и народа. Ето защо той е привърженик на идеята за откриване на библиотеки във всяко училище и във всяка българска колония. Според него народът ни трябва непрекъснато да контактува с книгата, с родната и европейската култура, с литературното наследство на българското средновековие и възраждане, с най-новите произведения на целия културен свят.

Откритите при Д. С. Мутев библиотека и читалня в Централното училище в Болград са обгърнати с особено внимание и грижа по време на управлението на учебното заведение от д-р В. Берон. Той обогатява библиотеката със стотици нови произведения, като доставя пълните събрани съчинения на Волтер, Шилер, Гьоте, Хайне, Буало, Монтескьо, Ламартин, Юго, Лесинг и др.¹⁷

Д-р В. Берон споделя в своите речи идеята си за широко умствено възпитание на подрастващите. Сам високо образован, той се стреми с всички средства и форми на училищното образование да повиши умственото равнище на младото българско поколение в емиграция, набляга да се изучават с подчертан интерес и внимание естествените науки, за да се формира у него научно светоусещане към природата, към всичко, което го заобикаля.

В многобройните си беседи и речи пред учащите се и техните родители д-р В. Берон защитава възгледа си за съвременно организирано чуждоезиково обучение, като важен съставен елемент на умственото възпитание. Неведнъж в своите доклади пред учителския колектив той разглежда задълбочено състоянието на чуждоезиковото обучение в Централното училище, като подчертава необходимостта от владеенето на древните и съвременни езици /гръцки, латински, немски, френски, английски/ като предпоставка за формиране на високоинтелигентна личност, способна да контактува с древната цивилизация и със съвременния културен свят.

През 1858-1878 г. освен Централно училище в Болград функционират и две начални учебни заведения - едно девическо и едно мъжко. През същия период според проучванията на Елена Сюзюр функционират начални училища и в следните български колонии: Бановка, Бабеле, Болбока, Борисовка, Каираклия, Каракурт, Карагач, Конгас, Курчи, Чешмя вървута, Чешмекьой, Дермендере, Долкьой, Еникьой, Етулия, Измаил, Фънгъна Зънелор, Хаджиунда, Хасанспонга, Ъмпуцита, Сату ноу, Старо Троян, Шикерли Китай, Табак, Ташбунар, Вайсал, Вулканец¹⁸.

Освен двете начални училища, на 1 септември 1880 г. в Болград се открива и Девическа прогимназия, с два приготвителни и три основни класа.

За откриването на Централното българско училище в Комрат узнаваме от "Одески вестник". В една от дописките изрично се подчертава, че това българско училище е основано на 17 декември 1868 г. със задача да подготвя учители за българските селски учебни заведения в "Руска Бесарабия"¹⁹.

За историята на това училище, за трудностите на неговото развитие, създавани от съответните руски власти, узнаваме от изследване на А. Д. Бачински²⁰. В един от документите, посочен от автора, е отразено приветствието на болградските българи до

Одеското българско настоятелство във връзка с откриването на това училище. В него между другото се посочва, че "известие за откриване на гимназия за руските българи в бесарабските колонии зарадва всеки българин, осъзнаващ важността на науката, на този двигател на човечеството... Но потребностите на българите са големи, както насъщния хляб. Тези потребности се състоят от създаването на такива училища, които биха подготвяли достойни учители, духовници, търговци, граждани. Макар в България да функционират хиляди училища, но гимназия липсва. Единствената гимназия за всички българи е Болградската, но и тя, бидейки в Румъния, едва ли може да запази славянския си характер. Колко полезна би била подобна гимназия за българите в Русия, с чисто славянски характер, и особено след откриването на Новорусийския университет, такава гимназия, която би подхранвала българите съобразно сегашните потребности и дух на народа в най-широк смисъл.

Затова ние, обръщайки се с това приветствие за откриване на гимназия за българите в Русия,... молим да обърнете сериозно внимание на това училище, сериозно да разгледате неговата програма /учебен план - б. м., М. Л./, за да може това училище да послужи за разсадник за българите в руската земя..." Приветствието е подписано от 34 души от Болград, между които: И. Начев, М. Маринов, Николай Абаджиев, Р. И. Блъсков, С. Николаев и др.²¹

Поздравителен адрес до члена на Одеското българско настоятелство М. Х. Палаузов по случай откриването на Централното българско училище в Комрат е изпратен и от името на П. Калянджи от Измаил. В него се умолява настоятелството да направи всичко необходимо тази гимназия да обслужва не само руските българи, но и децата на българите във Влахия, като влашките българи могат да изпращат на учение по 100 деца, а заддунавските още повече²². Подобни пожелания се съдържат и в приветствието на измаилските българи²³.

На откриването на Централното българско училище в Комрат откликва и в. "Дунавска зора", издаван в Браила. Авторите на статията изразяват подозрението си, че с налагането на руския език, като език на цялостното обучение, съответните руски власти се стремят да денационализират българското население на територията на Бесарабия. Те отправят обвинения към Одеското българско настоятелство, както и към всички съпричастни

към това дело българи, дали съгласието си обучението да се води на руски език, а не на български език. Това е недопустимо, посочват те, тъй като се улеснява постигането на целта на официалната руска власт да русифицира българските учебни заведения, да асимилира българската емиграция, да ограничи просветните и културните права и свободи на бесарабските българи²⁴.

В друга статия на същия вестник отново се изразява възмущение от въвеждането в Централното българско училище в Комрат на обучение на руски език. Според автора то е продиктувано не само от стремеж към асимилация на българите в Русия, но и от подценяване на българската културна история. Вместо обективно да оцени, че от малка България Русия е получила старобългарската писменост и книжнина, руският царизъм внушава на своята бюрократична просветна машина и на своите поданици, че българският език е "нищожен", че "българите нямат история и няма да я имат никога" и пр.²⁵

Всъщност, още при откриването на това училище въпросът за езика, на който е трябвало да се води цялостното обучение, е централен. Налагането на руския език от руското правителство разтревожава българските колонисти. Този въпрос вълнува и немало либерално настроени руски просветни дейци, учени, политици, писатели, в това число и Л. Н. Толстой. Проявяването от 60-те години насетне отношение на самодържавието към просветното дело на живеещите в Русия българи основателно се определя като национално-дискриминационно, русификаторско.

След двегодишни борби на бесарабските българи за отмяна на руския език като език на обучението в комратското Централно училище Александър II удовлетворява това искане²⁶.

В заключение следва да се отбележи, че основите на националната просвета на българските колонисти в Бесарабия и южните райони на Русия се поставят по-късно в сравнение с просветното развитие на българите в Банат и Трансилвания. Това се обяснява с факта, че по-внушителните колонии тук се формират едва през 30- 40-те години на XIX в.

Учебните заведения в Русия носят характерните белези на българската национална просвета и представляват неделимо цяло от нея. Те формират българската интелигенция като емигрантска съставка от българското възрожденско общество.

Разкриването на постиженията на просветния възрожденски процес на сънародниците ни в Русия, борбата им про-

тив русификацията и румънизацията на техния духовен живот с далечната цел за денационализация и асимилация ще даде възможност да се подходи по-цялостно и всеобхватно при написване в бъдеще на една по-пълна история на българското културно възрождение.

Б Е Л Е Ж К И

1 Михневич, И. Историческия възглед на учебните заведения Новоросийского края и Бессарабии. Одесса, 1843, с. 18.

2 Михневич, И. Цит. съч., с. 19.

3 Мысловский, К. Исторический очерк гимназии в Болграде. Ч. I. Болград, 1905, с. 11.

4 Труды Бессарабской ученой архивной комиссии... Кишинев, 1902, с. 15, 21; Чакир, Д. Г. Биографический очерк рода и фамилии Чакир. Одесса, 1892, с. 7.

5 Записки Бессарабского Статистического Комитета. Т. I. Кишинев, 1864, с. 52-53.

6 Народное образование в Бендерском уезде... Кишинев, 1896, с. 18, 80.

7 Донесения об испытаниях в Тираспольском училище, Кишиневской гимназии и в болгарских народных училищах в Бессарабии, представленные попечителю округа ординарным профессором Новоросийского университета В. И. Григорьевичем. Кишинев, 1869, с. 21.

8 Дякович, Вл. Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк с пет приложения. С., 1930, с. 73-103.

9 Arhivele Statului Bucuresti /ASB/, F. Ministerul Instructiunii Publice și al Cultelor /MIC/, Dos. 2797/1875, f. 2, 30, 31 /Comisia de examinare a candidaților pentru catedra de limba bulgară și literatura slavă de la școala Centrală din Bolgrad/; ASB, MIC, Dos. 2797/1875, f. 1 bis, 2, 30-67, 79-83 /Concursuri pentru ocuparea unor catedre la Școala Centrală din Bolgrad/.

10 Мысловский, К. Цит. съч., с. 27-28. Ришельовският лицей в Одеса започва като висше учебно заведение /пансион/ и впоследствие се превръща в благороден възпитателен институт. От 2 май 1817 г. по желание на херцог де Ришельо, военен губернатор на Одеса, е обявен за Ришельовски лицей.

Всъщност това е средно училище с право на висше. Има две отделения /факултета/: физико-математическо и юридическо, както и институт за източни езици. От 1 май 1865 г. лицейът прераства в Новоросийски университет в Одеса.

11 Сюпюр, Е. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в. С., 1982, с. 55; Мыславский, К. Цит. съч., с. 28-29, 45-46.

12 Мыславский, К. Цит. съч., с. 61.

13 Пак там, с. 77.

14 Дундаров, И. Болградската гимназия и нейното значение през Възраждането. - В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. III, С., 1983, с. 587-595.

15 Мыславский, К. Цит. съч., с. 91.

16 Пак там.

17 Пак там, с. 139.

18 Сюпюр, Е. Цит. съч., с. 216-217; Arhivele Statului Jași (ASI), CIS, 275, f. 45 v - 76v. Catalogul școlărilor de cl. I de la școala primară din colonia Căraclia, Cămeauă vâruită, Dolukioi, Staro Troian, Fintina Zinclor, Caracurt, Dermendere, Congas, Vaisal, Tabac, Banova, Enikioi, Vulcanesti, Satu nou, Împuțita, Căragaci, Căsmekioi, Bolboca, Curcia, Tasbunar pe anul 1858/59.

19 Одесский вѣстникъ, № 162, 27 юли 1877, с. 4; № 269, 10 дек. 1873, с. 3.

20 Бачинский, А. Д. Центральне болгарське училище в Комрат 1868 р. /3 Историі російсько-болгарських культурних зв'язків в другій половині XIX ст./ - Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, рік ХСVIII, том 152, серія Історичних наук, випуск 9, 1962, с. 135.

21 Вж. посочения от А. Д. Бачински документ № 1.

22 Пак там, документ № 2.

23 Пак там, документ № 3.

24 Пак там, Дунавска зора, Браила, № 19, 1869.

25 Пак там, Дунавска зора, Браила, № 20, 1869.

26 Бачинский, А. Д. Цит. съч., с. 145, документ № 7.